

УДК 37.036:78"19"(477)

Р. І. Мукменєва

Сумське вище училище мистецтв та культури
імені Д. С. Бортнянського

КУЛЬТУРНО-ПРОСВІТНИЦЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ КОБЗАРІВ СУМЩИНИ

У статті проаналізовано особливості розвитку кобзарського мистецтва на Сумщині. Доведено, що Сумська область є однією з областей України, яка подарувала світові найбільшу кількість відомих кобзарів. Зазначено, що Сумщина зробила вагомий внесок у справу збагачення народного й академічного мистецтва, завдяки діяльності славетних кобзарів: М. Олексієнка, С. Пасюги, Г. Кожушка, Є. Мовчана, Є. Адамцевича, Г. Петренка, Д. Терещенка, Д. Циганенка, В. Жидченка, Г. Іванченка, В. Заворотька та багатьох інших. Автор стверджує, що в наш час кобзарське мистецтво зазнало докорінних соціальних змін, стало складовою частиною народних масових свят, перейшло на професійні сценічні майданчики. Усе більше міцніє зв'язок кобзарського мистецтва з професійною музикою та літературою.

Ключові слова: кобзарі, кобзарське мистецтво, Сумщина, народне мистецтво, культурно-просвітницька діяльність

Постановка проблеми. Кобзарське мистецтво належить до унікальних явищ у світовій культурі. Впродовж століть воно відіграло дуже важливу громадську роль оскільки було тісно пов'язане з визвольною боротьбою українського народу. Кобзарі завжди виступали співцями й порадиниками своїх співгромадян. Тож, не випадково їх дзвінкострунні кобзи-бандури стали символом українського народного мистецтва.

Кобзарство набуло найбільшого поширення на Чернігівщині, Полтавщині й Харківщині, із суміжних районів яких була утворена на початку 1939 року Сумська область, де знайшли активне продовження вікові традиції українського кобзарства. Саме культурно-просвітницька діяльність кобзарів із Великої Писарівки, Глухова, Ромнів, Кролевця, Охтирки зберігла українську історію та культуру в буремне ХХ століття.

Мета статті – визначити особливості розвитку кобзарського мистецтва на Сумщині та висвітлити культурно-просвітницьку діяльність кобзарів регіону у минулому столітті.

Виклад основного матеріалу. На Сумщині, ще задовго до нашої епохи, розпочався тривалий процес взаємодії давніх народних традицій із новим кобзарським професіоналізмом, значною мірою пов'язаним із професійним музичним (а згодом і словесно-художнім) мистецтвом, зі школою в прямому розумінні цього слова. Такий зв'язок поки що окремих

кобзарів із професійним мистецтвом розпочався з діяльності придворних капел і особливо Глухівської музичної школи (середина 18 ст.). До цієї школи набирали з усієї України здібних до співу та інструментальної музики юнаків і частково дорослих. У ній учні вдосконалювали навички з багатоголосого хорового співу, а також музичної грамоти, й гри на скрипці, гусях і бандурі, при чому, звичайно, по нотах. Ті вихованці цієї школи, які не потрапляли до придворних капел, повертались у рідні місця як регенти, хористи, музиканти і, зокрема, як кобзарі-бандуристи, які вже володіли знанням елементів професійної музики. Безумовно, це робило відповідний вплив на їх виконавське мистецтво.

Слід сказати також про те, що всередині 18 ст. у Великій Писарівці був відкритий шпиталь (притулок) для пристарілих бездомних кобзарів, які сходилися сюди з різних земель України. Це надало Великій Писарівці, поруч із Глуховом, Ромнами, Кролевцем, Охтиркою, значення одного з визначних центрів кобзарського мистецтва нашого краю, причому центру своєрідному, де перехрещувалися та взаємодіяли традиції різних шкіл, куди проникали й окремі здобутки нового кобзарського професіоналізму.

У цьому сенсі велику роль відіграла ще й Харківська кобзарська школа Гната Хоткевича (перші десятиріччя 20 ст.), яка синтезувала досвід кобзарського мистецтва всієї України, уміло поєднуючи його з професійною музикою, а в словесній частині – з відповідними літературно-поетичними надбаннями. Наслідки цієї школи відгукнулися передусім на Харківщині й Сумщині.

У цьому контексті показовими є сторінки з історії музичного життя Конотопського району Сумської області. На кінець XIX ст. на її території було 36 церков і при кожній із них хор. Окремі українські поміщики мали при своїх маєтках власні хори, охоче слухали народний спів, сприяли кобзарству.

Носіями кобзарства на Конотопщині були убогі мандрівні співаки – далекі нащадки козацьких рапсодів. Під впливом мандрівних кобзарів і місцевої національно свідомої інтелігенції в Конотопі на початку XX ст. виникає гурт обдарованих музик, який згодом дістав назву капела бандуристів «Відродження». До її складу ввійшли молоді робітники та службовці підприємств міста та сіл району.

Мандрівні народні кобзарі мали визначені за домовленостями сфери діяльності, обмінювалися репертуаром, навчали бажаючих техніки гри на бандурі. У Конотопі під керівництвом мандрівних кобзарів проходили перші «університети» кобзарства такі представники місцевої інтелігенції: М. Д. Шуляк, С. М. Боярчук, П. П. Рожко, Г. М. Попов та інші, які були найініціативнішими організаторами відродження кобзарського мистецтва в Конотопі.

Після революційних подій 1917 року на Конотопщині, на певний час, зникли обмеження для художньої самодіяльності трудящих. Конотопські хорові та драматичні колективи виїжджали на гастролі селами округу, а

капела бандуристів «Відродження» гастролювала й великими містами України та Російської федерації (Суми, Київ, Вінниця, Москва, Курськ, Горький, Саратов).

Справа з долучення громадян до культурно-мистецького життя у 20-х рр. ХХ ст. проходить успішно. Активно ведеться культурно-просвітницька діяльність серед населення. Відкриваються в селах і містах клуби, будинки культури, де працюють різні гуртки народної творчості. Цей процес торкається не лише Конотопщини 20-х рр. ХХ ст., де мешкали прихильники кобзарського мистецтва, які шанували національні традиції. Це й дало змогу плідно працювати капелі бандуристів «Відродження» та іншим представникам кобзарського цеху.

Вихід бандурного мистецтва на академічний рівень не став катастрофою для сліпих кобзарів. І досі ними виконуються епічні твори та створюють нові пісні, думи народні рапсоди. Один із них – Павло Степанович Супрун, відомий на Україні кобзар, заслужений працівник культури.

Жодне свято народного мистецтва в республіці не обходилося без кобзаря Супруна. Його слухали на могилі Тараса Шевченка в Каневі, у рідному селі Лесі Українки на Волині, він член Спілки кобзарів України, вшанований почесними мистецькими відзнаками лауреата різних фестивалів.

У добрий час добрі люди спрямували його талант у потрібне русло. Павло Супрун почав опановувати мистецтво гри на бандурі в кобзарській студії. Звернувся до класичного репертуару співців О. Вересая, Є. Адамцевича, Є. Мовчана, вивчив історичні пісні та думи. Незабаром прийшло й перше визнання, його помітили й підтримали. П. Супрун продовжив навчання у стінах Київської консерваторії. На фольклорних святах завжди лунав сильний голос кобзаря з Конотопщини.

До кобзарського кола Конотопщини належить й Іван Андрійович Лисий – солдат, археолог, просвітянин, майстер-бандурист. Бандура – його давня любов, з тих пір, як у 1927 р. познайомився в Конотопі з визнаним майстром бандури, відомим кобзарем Олександром Корнієвським.

Невтомний дослідник народної культури Іван Лисий очолював на громадських засадах Конотопську районну організацію Товариства охорони пам'яток історії та культури. Досліджував історію рідного краю друкував статті й розвідки в наукових журналах, виступав на конференціях і симпозіумах. У 60-роки ХХ ст. виносив ідею конструювання нового типу бандури. У домашніх умовах виготовив не одну бандуру. Уже кілька інструментів придбав Музей народної архітектури і побуту в Києві. Уперше в історії народної музики І. А. Лисий поєднав у своєму витворі два види бандур – чернігівську й харківську.

У 90-ті роки ХХ ст. консультував учнів і викладачів музичної школи по класу бандури, ділився архівними матеріалами зі студентами краєзнавцями й науковцями. Глибоко сповідував старий солдат-патріот

кредо «Той, хто руйнує святині, не може бути реставратором». Геолог, учитель, майстер-бандурист, просвітянин, людина нелегкої долі, але високої віри. На тім стояв... і вистояв.

Велику кількість талановитих особистостей подарувала Конотопська земля. І ще один представник цього краю – Анатолій Семенович Кузько, митець, знавець історії рідного краю, мистецький літописець козацької слави. А. С. Кузько зібрав вдома піворкестру інструментів, був знайомий з одним із найстаріших конотопських кобзарів Олександром Олексійовичем Ковшарем, вивчав творчість славетного земляка – кобзаря Андрія Марути.

Необхідно зазначити, що творчість Анатолія Семеновича Кузька, який виконує народні пісні, канти, гармонійно поєднується з модерними шлягерами та баладами, автором і виконавцем яких є Олександр Спицький – викладач Конотопської школи мистецтв, віртуоз-гітарист. У цій творчій співпраці яскраво демонструється єдність поколінь у музичному мистецтві, що є безсумнівно великою цінністю.

Ознайомившись зі станом кобзарського мистецтва в місті Конотопі, можна впевнено стверджувати, що на його поширення й популяризацію вплинуло те, що у 20–30-х роках ХХ ст. у цьому місті мешкав відомий майстер-кобзар Олександр Корнієвський, із яким підтримували зв'язок майже всі бандуристи Конотопа. Без сумніву вони отримували від визнаного кобзаря підтримку, теоретичні та практичні фахові поради, що мало суттєве значення для розвитку кобзарства в Конотопі.

Одним із народних співців, представників українського кобзарства є Іван Семенович Іванченко з міста Кролевець. Ставши кобзарем-професіоналом і мандруючи в північній частині нинішньої Сумщини, Іванченко спостерігав життя, придивлявся до людей, складав пісні й думи, співаючи їх під акомпанемент кобзи. У 1937–38 рр. при технікумі художньої промисловості, Іван Семенович організував першу в Кролевеці капелу бандуристів, у репертуарі якої були і його власні пісні.

У 1939 р. Іванченко був учасником 1-ї Республіканської наради кобзарів, лірників і поетів у Києві. У цьому самому році поета-кобзаря Іванченка прийняли у члени Спілки радянських письменників України. У 1940 р. Іванченко брав участь у Всесоюзній нараді народних співців у Москві.

У післявоєнний час Іван Семенович натхненно працює. Більшу частину колективної поеми «Слава Кобзареві», над якою працювали кобзарі Ф. Кушнерик, П. Носач та інші, написав Іванченко. До найкращих творів поета-кобзаря належать: «Переяславська рада», «Подорож Вересая», «Дума про Миколу Мамая», «Полю Робсону – негритянському співцю».

Місто Кролевець славне своїми «кролевецькими рушниками», які виготовляють на фабриці художнього ткацтва. А також на цій фабриці існує капела бандуристів, організатором і керівником якої є професіонал своєї справи Білошарка Михайло Іванович. На обласному огляді художньої самодіяльності капела одержала диплом 1-го ступеня. У другій половині

60-х капелі присвоєно звання «народної». Капела бандуристів виступала в різних містах, селах, возила свою невмирущу думу – пісню за рубіж.

Незабутнім для Михайла Івановича залишається урочистий вечір козацького фольклору, присвячений 500-річчю українського козацтва, що проходив у Києві. Він відкрив фольклорне свято «Як ще були ми козаками» думою «Про кошового отамана Івана Сірка». Із нею й іншими думами М. Білошапка виступав на різних урочистостях у Сумах, Запоріжжі, Донецьку, Хмельницькому.

До репертуару М. Білошапки входять різні за тематикою думи: народні думи про нашого великого правдборця Т. Шевченка, історичні думи про Б. Хмельницького, «Дума про Кролевець», яку написав уродженець Кролевця, широковідомий кобзар, член спілки письменників України Іван Іванченко.

Сьогодні невелика квартира Михайла Івановича нагадує своєрідний музей музичних інструментів. Є кілька різних за віком і строем бандур, балалайка, сопілка, гітара, баян, фортепіано, по-своєму історична скрипка, виготовлена відомим німецьким майстром Штайнером. Коли збирається його сім'я разом, то зазвичай починається спів під свій же супровід. Завдяки таким людям наша українська пісня справді житиме вічно.

Уся історія кобзарського мистецтва багата прикладами боротьби народних співців проти поневолювачів. Гнівним закликком проти тиранії звучали натхненні співи кобзарів, вони вселяли віру в перемогу на фронтах різних війн.

У м. Тростянець Сумської області, в краєзнавчому музеї на одному зі стендів є фотографія солдата з бойовими нагородами, а поряд із ним струнний інструмент – бандура. Це співак-бандурист Степан Григорович Журман, відомий у 30–60 рр. ХХ ст. не лише у м. Тростянець, а й в Україні.

Степан Журман, скільки себе пам'ятав, завжди співав. Згодом навчився грати на бандурі. Товаришував з І. Козловським, майбутнім всесвітньо відомим співаком. Творчу діяльність у Тростянці С. Журман почав з організації капели бандуристів у районному будинку культури. Працюючи на деревообробному комбінаті, створює також капелу бандуристів і хор, у репертуарі яких були патріотичні, ліричні й українські народні пісні. Ці колективи виступали в Харкові, об'їздили всю Сумщину.

З перших днів Великої Вітчизняної війни Степан Григорович був на фронті, визволяв Україну, Західну Європу. Між боями співав українські народні пісні. Після війни Степан Журман відродив капелу бандуристів і хор. У цьому колективі брав участь талановитий народний музикант Семен Іванович Коломак. Він сам зробив собі бандуру, допоміг придбати інструменти братам Олесю та Петру. Так утворилося родинне тріо бандуристів Коломаків, яке радувало своїми виступами жителів свого та сусідніх районів, брало активну участь у оглядах, олімпіадах художньої самодіяльності

Значний внесок у справу популяризації бандурного мистецтва на Сумщині вніс талановитий музикант, хормейстер, майстер з виготовлення музичних інструментів Дмитро Васильович Андрусенко, його плідна праця в селі Вільшана Недригайлівського району, селі Шалигіно Глухівського району, місті Суми залишила добрих учнів цього обдарованого педагога. Завдяки своїм природним можливостям Андрусенко організовував великі колективи: хори, ансамблі, капели бандуристів. Скрізь ці колективи виступали з успіхом і отримували схвальні відгуки.

У 1933 р. Андрусенко організував капелу бандуристів у селі Вільшана Недригайлівського району, яка натхненно та творчо працювала до 1940 року. Після другої Світової війни Андрусенко мешкає в с. Шалигіно Глухівського району, де також організовує капелу бандуристів. У 1947 році він приїжджає до міста Суми.

У вересні 1947 р. Д. В. Андрусенко робив набір до хору в Сумській семирічній чоловічій школі № 7. Було створено хор хлопчиків. У репертуарі хору були українські, російські, білоруські народні пісні, класичні твори – «Колискова» В. А. Моцарта, хор дівчат з опери Верстовського «Аскольдова могила». Хор записували та транслювали по радіо.

У жіночій школі № 20 ним було організовано жіночу капелу бандуристів, яка була учасницею республіканської олімпіади художньої самодіяльності. При школі Андрусенко зробив майстерню музичних інструментів, де виготовив біля 30-ти бандур, басові цимбали, сімейство сопілок. У 1948 р. Андрусенко створив ансамбль сопілкарів, у якому було близько 10-ти учасників.

Зазначимо, що хлопці-хористи зі школи № 7 поступово, за сумісництвом ставали бандуристами. Жіноча капела бандуристів і хор хлопчиків об'єднались у 1949 – 50 рр. і вважалися капелою бандуристів Палацу піонерів. Перший твір, який виконала капела, був твір Т. Г. Шевченка «Думи, мої, думи». Далі в репертуарі з'явилися «Реве та стогне Дніпр широкий», «По діброві вітер виє», українські народні пісні в обробках Лисенка, Косенка, Степового.

У 1954 р. Андрусенко організував перший у м. Суми мішаний 4-голосний хор старших класів. Того ж року Дмитро Васильович почав працювати у Палаці культури ім. М. В. Фрунзе, де йому було запропоновано організувати чоловічу капелу бандуристів. У м. Чернігові придбали 15 бандур і почалася наполеглива праця, а вже в 1954 р. капела поїхала до м. Києва на урочистий концерт, присвячений 300-річчю об'єднання України з Росією. Капела виконувала «Думу про Богдана Хмеля» композитора Л. Гайдамаки. Плідна праця капели продовжувалась і далі. Вона брала участь у оглядах, олімпіадах художньої самодіяльності виступала в заводських цехах із метою пропаганди кобзарського мистецтва й залучення молоді до творчих колективів.

Стає очевидним, що Д. В. Андрусенко був людиною виняткової скромності, працьовитості, терпіння, великої громадської мужності, якого шанували сучасники, він заслуговує на вдячну пам'ять нащадків.

Висновки. Можна впевнено стверджувати, що Сумщина подарувала світові найбільшу кількість відомих кобзарів, які зробили вагомий внесок у справу збагачення народного й академічного мистецтва, проводили активну культурно-просвітницьку діяльність (М. Олексієнко, С. Пасюга, Г. Кожушко, Є. Мовчан, Є. Адамцевич, Г. Петренко, Д. Терещенко, Д. Циганенко, В. Жидченко, Г. Іванченко, В. Заворотько та багатьох інших).

У наш час, кобзарське мистецтво зазнало докорінних соціальних змін, стало складовою частиною народних масових свят, перейшло на професійні сценічні майданчики. Міцніє зв'язок кобзарського мистецтва з професійною музикою та літературою, отже, поступово змінюється і тип сучасного кобзаря-бандуриста. Означене свідчить про велику значимість української національної культури, зокрема регіональних бандурних просвітницьких традицій, які повинна служити справі нашого оновлення й відродження.

ЛІТЕРАТУРА

1. Кобзарство Конотопщини // Народна творчість та етнографія. – 1993. – № 3.
2. Корнющенко І. Струни Михайла Білошапки / Іван Корнющенко // Сумщина. – 2000. – 23 вересня.
3. Кривко Я. Наш кобзар / Я. Кривко // Маяк комунізму. – 1967. – 22 липня.
4. Охріменко П. Кобзарські традиції на Сумщині / П. Охріменко // Народна творчість та етнографія. – 1990. – № 3.
5. Петренко М. Розкривав пелюстки душ / М. Петренко // Сумщина. – 1993. – 23 жовтня.
6. Сайко О. З автоматом та бандурою на фронтних дорогах / Ольга Сайко // Новини Тростянецьчини. – 2006. – 20 грудня.
7. Соболев А. Кобзар і бард у вирі суголосся... / Анатолій Соболев // Конотопський край. – 1998. – 3 січня. – С. 3.
8. Соболев А. Мальви біля хати / Анатолій Соболев // Червоний промінь. – 1991. – № 19, 11 травня.
9. Соболев А. Солдат, археолог, просвітянини / Анатолій Соболев // Сільські горизонти. – 1995. – 23 травня. – С. 4.

РЕЗЮМЕ

Мукменева Р. И. Культурно-просветительская деятельность кобзарей Сумщины.

Кобзарское искусство принадлежит к уникальным явлениям в мировой культуре. На протяжении веков оно играло важную общественную роль, поскольку было тесно связано с освободительной борьбой украинского народа. Кобзари всегда выступали певцами и советчиками своих сограждан, осуществляли культурно-просветительскую деятельность.

Капела бандуристів „Відродження” (частина капели). Фото 1930 року.

Верхній ряд: Нечипоренко П.Д. (1904-1980), Потяка П.Т. (1901-1977), Зінченко І.І. (1900-1966), Рожко П.П. (1887-1937), Заболотний І.А., Ковшар О.О.

Нижній ряд: Сербіна (Зінченко) К.Д. (1909 р.н.), Лось В.Ю. (1907 р.н.), Кононенко П.П. (1912-1934), Ковальова К.І. (1912 р.н.), Панченко Г.Є. (1903-1935).

Андрусенко Дмитро Васильович, музична майстерня при жіночій середній школі № 20. 50-ті роки ХХ ст., м. Суми

Учнівська Капела бандуристів (частина складу) з бандурами, цимбалами, сопілками, виготовленими Д. Андрусенком. У середньому ряді перша зліва – дочка Андрусенка Неля, шостий – Д.Андрусенко (керівник). 1951 р., м. Суми.

Капела бандуристів Палацу культури імені М.Ф. Фрунзе. У центрі керівник капели Андрусенко Д.В., художній керівник палацу культури Власов Ф.В.

Заслужений працівник культури УРСР, кобзар П.С. Супрун

Цель статьи – определить особенности развития кобзарского искусства на Сумщине и осветить культурно-просветительскую деятельность кобзо рей региона в прошедшем столетии.

На основе анализа архивных источников автор утверждает, что на Сумщине, еще задолго до нашей эпохи, начался длительный процесс взаимодействия древних народных традиций с новым кобзарским профессионализмом, в значительной мере связанным с профессиональным музыкальным (а впоследствии и словесно-художественным) искусством, со школой в прямом смысле этого слова. Такая связь отдельных кобзарей с профессиональным искусством начался с деятельности придворных капелл и особенно Глуховской музыкальной школы (середина 18 века).

Исследование особенностей развития кобзарского искусства дало возможность автору прийти к выводу о том, что Сумская область является одной из областей Украины, которая подарила миру большое количество известных кобзарей. Сумщина сделала весомый вклад в дело обогащения народного и академического искусства, благодаря деятельности славных кобзарей: М. Алексеенко, С. Пасюгу, Г. Кожушка, Е. Мовчана, Е. Адамцевича, Г. Петренко, Д. Терещенко, Д. Цыганенко, В. Жидченко, Г. Иванченко, В. Заворотько и многих других.

В наше время кобзарское искусство претерпело коренных социальных изменений, стало составной частью народных массовых праздников, перешло на профессиональные сценические площадки. Все больше крепнет связь кобзарского искусства с профессиональной музыкой и литературой. Следовательно, постепенно меняется и тип современного кобзаря-бандуриста.

Этот процесс хорошо заметен по всей территории Украины, включая и Сумщину. Все это говорит о большой значимости украинской национальной культуры, которая должна служить делу нашего обновления и возрождения.

Ключевые слова: *кобзари, кобзарское искусство, Сумщина, народное искусство, культурно-просветительская деятельность.*

SUMMARY

Mukmeneva R. I. Cultural-educational activity of Kobzars of Sumy region.

Kobzar art belongs to the unique phenomena in the world culture. For centuries it played an important social role because it was closely connected with the liberation struggle of the Ukrainian people. Kobzars were the singers and advisers of their fellow citizens, conducted cultural-educational activity.

The purpose of this article is to define the peculiarities of development of the Kobzar art in Sumy region and highlight cultural-educational activity of Kobzars of the region in the past century.

Based on the analysis of archival sources, the author argues that in Sumy region, long before our era, began a long process of interaction of the ancient folk traditions with new artists with kobzar professionalism, largely associated with professional musical (and later verbal-artistic) art, with school in the truest sense of this word. Such a connection of separate kobzars with professional art began from the activity of court chapels, and especially Hlukhiv music school (mid 18th century).

Research of peculiarities of development of the Kobzar art gave the author the opportunity to conclude that Sumy region is one of the regions of Ukraine, which gave the world a large number of well-known kobzars. Sumy has made a significant contribution to the enrichment of folk and academic art, thanks to the work of famous kobzars: M. Alekseienko, S. Pasiuh, H. Kozhushko, E. Movchan, E. Adamtsevich, H. Petrenko, D. Tereshchenko, D. Tsyhanenko, V. Zhydchenko, H. Ivanchenko, V. Zavorotko and many others.

Nowadays Kobzar art has undergone radical social changes, it became part of the folk mass celebrations, moved on to the professional stage. Increasingly growing is a relationship of Kobzar art with professional music and literature. Therefore, the type of modern Kobzar-bandurist is gradually changing.

This process is clearly visible throughout the territory of Ukraine, including Sumy. All this proves great importance of the Ukrainian national culture, which should serve our renewal and rebirth.

Key words: *kobzars, Kobzar art, Sumy region, folk art, cultural-educational activity*